

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Co zapříčinilo pád komunistického režimu v roce 1989?

K pádu komunistického režimu v Československu přispěly jak mezinárodní, tak domácí důvody. V druhé polovině 80. let se po nástupu Michaila Gorbačova postupně změnila situace v Moskvě. Nový generální tajemník ÚV KSSS hledal východisko z narůstající systémové krize sovětského impéria vyhlášením politiky „přestavby“ (rusky perestrojka) a „otevřenosti“ (rusky glasnost). Proklamovaná demokratizace ovšem neměla za cíl rozpad sovětského impéria, mělo se jednat pouze o reformu systému. Velký posun nastal také v americko-sovětských vztazích, kde období ochlazení a „závod“ ve zbrojení vystřídala v druhé polovině 80. let snaha o zmírnění napětí a vyjednávání o zničení části jaderných zbraní.

Uvedené změny ovlivňovaly vývoj nejen v Sovětském svazu, ale také v jeho středoevropských satelitech. Zpočátku se nejvíce projevíly v Polsku, kde se představitelé tamního režimu snažili vyřešit kritickou ekonomickou situaci a novou vlnu stávek jednáním s umírněnou částí opozice u kulatého stolu. Výsledkem bylo uspořádání parlamentních voleb, v nichž se poprvé mohli alespoň o část mandátů ucházet také zástupci opozice. Vítězství Solidarity bylo v červnu 1989 nakonec oproti očekávání zcela jednoznačné. V Polsku byla poté jmenována vláda s prvním nekomunistickým premiérem. I když byl tento přechod pozvolný a výsledek byl stále kompromisem (ministrem vnitra byl stále jeden z hlavních architektů výjimečného stavu z prosince 1981), přesto byly tyto události zásadním zlomem a přispěly k dominovému pádu dalších komunistických režimů. Navíc vyjednávání v podobě „kulatého stolu“ zrodilo precedens, který byl poté v modifikované podobě použit v jiných zemích, včetně Československa. Velmi symbolický význam měl rovněž pád Berlínské zdi, k němuž došlo 9. listopadu 1989. O dva týdny později již demonstrovaly v ulicích také statisíce občanů Československa.

Zásadním způsobem přispěla k rychlému pádu komunistického režimu také jeho nízká legitimita v očích většiny domácí společnosti, která vyplývala z důsledků srpnové okupace v roce 1968, rigidního způsobu vlády, prohlubující se ekonomické krize a narůstajícího odporu stále větší části občanů proti autoritativnímu modelu vlády. Listopadovému dění předcházela

řada významných událostí, které jeho podobu výrazně ovlivnily. Opozičně orientované skupiny jako Charta 77, Hnutí za občanskou svobodu, Demokratická iniciativa aj. diskutovaly o prostředcích dosažení politických změn. Od prosince 1987 se v českých městech odehrála řada pouličních demonstrací. Velký ohlas měla především bratislavská demonstrace věřících, která se konala 25. března 1988, pražská demonstrace konaná 21. srpna 1988 a série nepokojů v centru Prahy v lednu 1989 k připomenutí 20. výročí upálení Jana Palacha. Do rozsáhlé krize se také dostala samotná komunistická strana, která se v důsledku „normalizačních“ čistek na počátku 70. let zbavila možného reformního potenciálu a jejíž vedení ztratilo podporu Moskvy.

2. Jak probíhala sametová revoluce? Co bylo Občanské fórum a jak vzniklo?

Termínem sametová revoluce bývá obvykle označováno přelomové období v Československu, které trvalo od 17. listopadu do 29. prosince 1989, tedy od násilně potlačené pouliční demonstrace k 50. výročí uzavření českých vysokých škol nacisty až do zvolení kandidáta Občanského fóra Václava Havla prezidentem republiky. Paradoxní spojení „sametová revoluce“ odkazuje na nenásilnou podobu přechodu od autoritářského režimu s ústavně zakotvenou vedoucí úlohou komunistické strany k pluralitnímu parlamentnímu modelu vlády.

V reakci na brutální zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Národní třídě zahájili vysokoškoláci v Praze stávkou, k níž se postupně přidaly vysoké školy v dalších městech. Studenty podpořili rovněž divadelní herci, kteří místo představení diskutovali s diváky o aktuální situaci. Dne 19. listopadu 1989 vznikla zastřešující opoziční hnutí, která následně organizovala masové demonstrace na náměstích. V Praze to bylo Občanské fórum (OF) a v Bratislavě Veřejnost proti násilí (VPN). Mezi zakladateli OF byli zástupci nezávislých iniciativ, divadelníci, spisovatelé, umělci, novináři i představitelé dosavadních satelitních politických stran. Hlavní tváří nového opozičního hnutí, které vyzvalo představitele vlády k jednání, byl Václav Havel.

Dne 24. listopadu 1989 se všichni členové předsednictva ÚV KSČ, které ztratilo podle všeho také podporu Moskvy, vzdali svých funkcí. Novým generálním tajemníkem byl zvolen Karel Urbánek. Centrum moci se v tomto období přesunulo do úřadu federální vlády ve Strakově akademii. Předseda vlády ČSSR Ladislav

Adamec zahájil jako první představitel režimu jednání se zástupci OF. Dne 25. listopadu 1989 připravilo OF na Letenské pláni v Praze demonstraci, které se zúčastnily statisíce lidí. Dne 27. listopadu se uskutečnila dvouhodinová generální stávka, do které se zapojila většina občanů. O dva dny později Federální shromáždění ČSSR schválilo vypuštění ústavního článku o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a výchovy v duchu marxismu-leninismu. Po několika dnech byly také otevřeny západní hranice a umožněno cestování bez výjezdních doložek.

Dne 3. prosince 1989 jmenoval prezident Gustáv Husák novou federální vládu, jejíž složení (15 členů KSČ, 1 lidovec, 1 socialista a 3 nestraníci) vyvolalo další vlnu kritiky. OF pohrozilo další generální stávkou. Po třech dnech tak vláda v čele s premiérem Adamcem, který v té době již neměl podporu Moskvy, rezignovala. Sestavením nové vlády byl na jeho doporučení pověřen dosavadní ministr pro legislativu a předseda Legislativní rady vlády Marián Čalfa, který zahájil jednání se zástupci OF. Opoziční hnutí nakonec souhlasilo s tím, že ve vládě zasednou také její zástupci. Současně byl 8. prosince 1989 vedením OF schválen Václav Havel jako kandidát na prezidentský post. Dne 10. prosince 1989 jmenoval Gustáv Husák novou federální vládu, ve které zasedlo 10 členů KSČ, 7 nestraníků, 2 socialisté a 2 lidovci. Bylo to poslední polické rozhodnutí prezidenta, který následně rezignoval a uvolnil tak cestu Václavu Havlovi na Pražský hrad. Jeho zvolením 29. prosince 1989 se symbolicky završila sametové revoluce.

3. Co ovlivnilo zvolení Václava Havla prezidentem?

Václav Havel neměl v okamžiku, kdy oznámil svůj úmysl kandidovat jako představitel OF, zdaleka tak silnou pozici, jak by mohlo z jednomyslné volby vypadat. Vedení komunistické strany totiž chtělo na Pražský hrad dosadit bývalého premiéra Ladislava Adamce, který měl určitou podporu ve společnosti. Navrhovalo proto zavést přímou volbu prezidenta, proti čemuž se vzhledem k obavám o výsledek postavilo paradoxně OF. O kandidaturu stál původně také Alexander Dubček, který symbolizoval období pražského jara a jehož jméno stále ve společnosti rezonovalo. Po dohodě s Václavem Havlem se nakonec slovenský politik spojil s funkcí předsedy Federálního shromáždění a slibem (Havlem nakonec nesplněným), že bude prezidentem zvolen po svobodných volbách v červnu 1990.

Také nebylo zpočátku jasné, zda poslanci dosazení do svých funkcí z rozhodnutí komunistického vedení (ve Federálním shromáždění převažovali v prosinci 1989 poslanci zvolení v roce 1986) zvolí prezidentem bývalého politického vězně. Havlovo zvolení nakonec zajistil předseda vlády Marián Čalfa, který plán představil Václavu Havlovi na osobní schůzce 15. prosince 1989 ve Strakově akademii. O tomto kabinetním jednání, na kterém byly dohodnuty podrobnosti Havlovy cesty na Pražský hrad, veřejnost tehdy nevěděla.

Slavnostní volba se uskutečnila 29. prosince 1989 ve Vladislavském sále na Pražském hradě. Volba byla veřejná a Václav Havel byl předsedou vlády Čalfou představen jako jediný kandidát. Parlament, v němž měla komunistická strana ústavní většinu, zvolila Václava Havla jednomyslně.

Volba Václava Havla prezidentem republiky ukončila definitivně stávku vysokoškoláků. Havlova popularita v tomto období dosáhla vrcholu.

4. Jaké osobnosti nejvíce pomáhaly Václavu Havlovi zvládnout prezidentský úřad?

Václav Havel si na Pražském hradě vytvořil početný tým poradců, kteří sehráli zejména v prvních měsících významnou roli. Byli mezi nimi někdejší disidenti či jeho přátelé z uměleckých kruhů: Oldřich Černý, Vladimír Hanzel, Michael Kocáb, Jiří Křížan, Stanislav Milota, Petr Oslzlý, Petr Pospíšil, Alexander Vondra či Joska Skalník.

Důležitou roli sehrál také Karel Schwarzenberg, který zastával v letech 1990–1992 funkci kancléře prezidenta republiky. Někteří z uvedených poradců zůstali na Pražském hradě delší dobu, jiní odešli již po několika týdnech či po svobodných volbách v červnu 1990.

5. Čím si Václav Havel získal mezinárodní prestiž?

Václav Havel byl v západních zemích na konci 80. let jedním z nejznámějších disidentů sovětského bloku. Za své dramatické dílo a životní postoje získal řadu ocenění. Jeho poslední uvěznění v lednu 1989 vzbudilo v zahraničí velký ohlas. Listopadové dění zapadalo do velké mozaiky událostí v postupně se rozpadajícím sovětském bloku. Zvolení Václava Havla v tomto kontextu pro zahraničního pozorovatele symbolizovalo konec jedné epochy nejen v Československu, ale v celé Evropě. Příběh pronásledovaného disidenta, který se téměř přes noc stane prezidentem, přitahoval pozornost po celém světě.

Značnou roli sehrálo také Havlovo charisma a jeho smysl pro vytváření symbolických událostí. Na návštěvu Československa pozval řadu významných osobností, mezi nimi například papeže Jana Pavla II. a tibetského duchovního vůdce dalajlámu. V srpnu 1990 vystoupili na základě Havlova osobního pozvání poprvé v Praze členové legendární rockové skupiny Rolling Stones. Dne 17. listopadu 1990 přijel při příležitosti prvního výročí sametové revoluce americký prezident George Bush.

6. Při jaké příležitosti mluvil Václav Havel v americkém kongresu?

Co vše obsahoval jeho projev?

Svůj nejslavnější projev Václav Havel pronesl 21. února 1990 při oficiální návštěvě USA. Přestože hovořil v češtině, sklídl u posluchačů mimořádný úspěch. Svědčí o tom skutečnost, že byl celkem třiadvacetkrát přerušen potleskem. Americké zákonodárce oslovil jako „představitel země, která se vydala na cestu k demokracii, v níž je plná svoboda slova, která se připravuje na svobodné volby, chce budovat prosperující tržní ekonomiku a dělat svou vlastní zahraniční politiku“. Velký ohlas měla jeho věta, aby USA pomohly především Sovětskému svazu na jeho komplikované cestě k demokracii. Navrhl také uspořádat velkou mezinárodní konferenci, která by učinila definitivní konec za druhou světovou válkou a začlenila budoucí demokratické Německo do celoevropských struktur. Podpořil proces postupného snižování ozbrojených sil velmocí. Opakoval také tehdy populární heslo o návratu Československa do Evropy, jak bylo symbolicky popsáno úsilí o vymanění ze sovětského područí. Svým hostům poděkoval za podporu na této cestě a připomněl tradiční americký smysl pro nezávislost: „Anebo to snad nebyli ti nejlepší duchové vaší země, vlastně by se dalo říct intelektuálové, kteří napsali vaši slavnou Deklaraci americké nezávislosti, Listinu občanských práv a vaši Ústavu a kteří – a to hlavně – převzali na sebe praktickou odpovědnost za jejich uskutečňování?“

7. Proč po roce 1989 nebyla zrušena komunistická strana? Byly nějak potrestány zločiny komunistické režimu?

Zrušení komunistické strany a potrestání zločinnů komunismu byla témata, která začala být výrazněji reflektována teprve na počátku roku 1990. Zakladatelé

OF a VPN, včetně Václava Havla, o těchto otázkách zpočátku vůbec nehovořili, částečně i z taktických důvodů. Většina z nich byla zároveň přesvědčena, že není možné komunisty ostrakizovat. Toto přesvědčení pramenilo jednak z jejich osobních zkušeností (značnou část disentu tvořili bývalí členové komunistické strany, vyloučení po srpnové okupaci), z ohledů na Moskvu a z obav, aby pokojná revoluce nezískala násilný charakter. KSČ měla v roce 1989 více než 1 740 000 členů a její vliv ve společnosti byl stále silný. V zemi byla ještě přítomna sovětská vojska, o jejichž odsunu se teprve začínalo jednat (poslední transport odjel z Milovic v červnu 1991).

Kritici tohoto zdrženlivého postupu, jejichž hlas začal sílit již v prvních měsících roku 1990, naopak zdůrazňovali paralelu s obdobím po druhé světové válce a žádali nejen zákaz komunistické strany, ale také důsledné potrestání komunistických zločinnů. Argumentovali zejména morálními důvody. Jejich snaha domoci se spravedlnosti se však nesečkala s úspěchem. Komunistická strana zakázána nebyla a potrestáno bylo nakonec pouze několik desítek osob, převážně ze spodních pater mocenského aparátu. Hlavními důvody byla vedle neochoty značné části společnosti zabývat se vážně tímto tématem také skutečnost, že od spáchání zločinů často uplynula již dlouhá doba, pachatelé a svědci byli většinou po smrti, nedochovala se také značná část archivní dokumentace a neexistoval dostatečně školený a nezátížený personál. Velký problém představovala rovněž právní kontinuita, která byla teprve postupně nahrazena novými normami.

Odpovědi vypracoval:

Petr Blažek, historik

Odkazy:

Demokratická revoluce 1989 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.)

www.czechoslovakia1989.cz

Knihovna Václava Havla

www.vaclavhavel-library.org

Příběhy bezpráví (projekt vzdělávacího programu Jeden svět na školách společnosti Člověk v tísni)

www.pribehybezpravi.cz

Totalita.cz – vznik a vývoj totalitního režimu
v Československu
www.totalita.cz

Ústav pro studium totalitních režimů
www.ustrcr.cz

Doporučená literatura:

BLAŽEK, P.; PAŽOUT, J. (eds.): *Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989.* ÚSD AV ČR, Praha 2013.

BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989.* Dokořán, ÚČD FF UK, Praha 2005.

BOLTON, J.: *Worlds of dissent. Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech culture under communism.* Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts – London 2012.

KEANE, J.: *Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích.* Volvox Globator, Praha 1999.

MĚCHÝŘ, J.: *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989–1992.* Progetto, Praha 1999.

OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989.* ÚSD AV ČR, Praha 2011.

OTÁHAL, M.; VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění.* Nakladatelství Lidových novin, Praha 1999.

SUK, J.: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990).* Prostor, Praha 2009.

SUK, J.: *Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975–1989.* Paseka, Praha, Litomyšl 2012.

ŽÁČEK, P. (ed.): *Vypovídat pravdu a nic nezamlčet. Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Díl I.* ÚSTR, Praha 2013.

Poslední aktualizace: 11/2013